

EEDER
EDEBÎ ELEŞTİRİ DERGİSİ
ISSN: 2602-4616

Cilt V, Sayı I, Yıl 5, Mart 2021

Makale Adı /Article Name

Safahat İkinci Kitap'ta Osmanlı
Toplumu

Ottoman Society in The Second
Book of Safahat

Yazar/Author

Murat TURNA

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim
Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye, mturna@erbakan.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-1413-6246

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 03.01.2021

Kabul Tarihi: 26.02.2021

Yayın Tarihi: 31.03.2021

DOI: 10.31465/eeder.852798

Sayfa Aralığı: 97-110

Kaynak Gösterme/Citation

Turna, Murat (2021). "Safahat İkinci Kitap'ta Osmanlı Toplumu", *Edebî
Eleştiri Dergisi*, C V, S I, s. 97-110.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK
KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Safahat Türk edebiyatının en çok tanınan eserlerinin başında gelir. Toplumun genelini ilgilendiren meseleleri işlemesi, sorunları sadece teşhisle yetinmeyip onlar için çözüm teklifleri sunması ve halka yakın bir dille yazılmış olması, Safahat'ın art arda gelen nesiller tarafından ilgiyle okunmasını sağlamıştır. Bu yönüyle Türk edebiyatında bir edebî kanon oluşturulduğunda, kolayca listeye dâhil olacak bir eserdir. Safahat dili, üslubu, muhtevası, kapsamı, sahip olduğu seviye ve eskimeyen tarafları ile "Bizim klasiklerimiz nelerdir?" sorusuna da verilecek cevaplardan biridir. Safahat'ı kaleme alan Mehmet Akif Ersoy'un aynı zamanda İstiklal Marşı şairi olması ve Türk toplumu tarafından dâima hürmet ve minnet hisleri ile hatırlanması, kamuoyunun Safahat'a gösterdiği teveccühün önemli bir sebebi olarak düşünülebilir. İlk kez yayımlandığı 1911'den bu yana nesillerin sempatisini, merakını yitirmeyen bir eser olarak sosyal bilimler sahasındaki araştırmacıların da yoğun ilgisine mazhurdur. Eserin sosyolojik, ahlaki, edebî, felsefi ve siyasi tarafları bulunur. Savunduğu fikirler, içerdiği gözlemler, vardığı hükümler bakımından Safahat'ın zengin bir veri havzası sunduğu açıktır. Kültürel ve estetik cepheleri de buna ilave edilmelidir. Bahsedilen yönleri dolayısıyla Safahat, en çok edebiyat ve sosyoloji araştırmalarının konusu olmuştur. Yedi kitaptan müteşekkil büyük bir eser olan Safahat'ın ikinci kitabı, "Süleymaniye Kürsüsünde" başlığını taşır. İkinci kitap, Mehmet Âkif'teki İslamcılık fikrinin belirginleştiği ve şairin toplumu dikkatli gözlerle etüt ettiği uzun bir manzumedan ibarettir. Bu çalışmada, 150 yıl önceki Osmanlı toplumunun onun mısralarına nasıl yansıdığı, şairin toplumsal sorunlara bakışı ve bunlar için teklif ettiği çözüm yollarının neler olduğu ele alınacaktır. Bu sayede yaklaşık iki asır öncesi ile günümüzün sosyal yapısını kıyaslamak, değişenleri ve değişmeyenleri tespit edebilmek mümkün olacaktır. Edebiyata, sosyolojiye ve münhasıran edebiyat sosyolojisine katkı sağlayan bu tarz incelemeler, kültürel boyutu derinleştirecek çalışmalardır. Mamafih çeşitli disiplinler yardımıyla mukayeseli okumaya imkân tanıyan eserlerin eklektik biçimde irdelenmesi, Türk sanat ve bilim hayatına fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süleymaniye Kürsüsünde, Safahat, Mehmet Akif.

ABSTRACT

Safahat ranks among the most well-known works of Turkish Literature. Overall handling issues concerning the society, not only diagnosing problems but also proposing solutions for them and its written language close the public, Safahat has provided an interest to be read by generations. In this respect, when a literary canon is created in Turkish Literature, it is a work that will easily be included in the list. Safahat with its language, style, content, scope, level and non-aging sides, it is one of the answers to the question of "What are our classics?" The fact that Mehmet Akif Ersoy, who wrote Safahat as well, was the poet of the National Anthem and always remembered by the Turkish society with feelings of reverence and gratitude, can be considered as an important reason of the public's trust in Safahat. Since its publication in 1911 for the first time, not only it does not lose curiosity and the sympathy of generations as a work but also it has attracted the intense interest of the researchers in the field of social sciences. The work has sociological, moral, literary, philosophical and political sides. It is clear that Safahat offers a rich data base in terms of its ideas, observations and conclusions. Cultural and aesthetic aspects should be added to this. Because of these aspects, Safahat has been the subject of literature and sociology researchers. The second book of Safahat, which is a great work consisting of seven books, has the title "Süleymaniye Kürsüsünde". The second book consists of long verse in which the idea of Islamism in Mehmet Akif becomes apparent and the poet studies the society carefully. In this study, how the Ottoman society is reflected in its verses 150 years ago, the poets' view of social problems and the solutions proposed for them will be discussed. In this way, it will be possible to compare the social structure of today with the two centuries ago and be able to detect what is changing and what is not. Such studies that contribute to literature, sociology and exclusively sociology of literature are studies that will deepen the cultural dimension. However, an eclectic analysis of the works that allow comparative reading with the help of various disciplines will benefit Turkish art and science.

Keywords: Süleymaniye Kürsüsünde, Safahat, Mehmet Akif.

GİRİŞ

Mehmet Akif hem yaşadığı dönemin hem de kendinden sonraki dönemin sanatçılarından belli özellikleri itibarıyla ayrılır. Bu ayrılık, onun düşünce ve hissediş tarzından kaynaklandığı gibi eylemi ve üslubuyla da ilgilidir. Bilhassa edebiyatta tuttuğu yol, maksadı ve söyleyiş biçimleri dolayısıyla araştırmacıların ilgi odağı olagelmıştır. Sanatçı, 1873 – 1936 tarihleri arasında yaşamıştır. Bu tarih aralığında vuku bulan hadiseler Osmanlı'daki sosyopolitik dinamiği temelden etkiler. I. ve II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişi, Balkan savaşlarının patlak veriş, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı, Milli Mücadele Dönemi, Kurtuluş Savaşı sanatçının bizzat gördüğü hadiselerdir. Bunların her biri, insanın ruh ve düşünce dünyasını sarsacak gelişmeler iken tamamının Mehmet Akif'in, ömrüne sığması, üzerinde durulacak bir tecrübedir. O devirde, Osmanlı toplumunun bir ferdi olarak sanatçı da çalkantılar içinde bir hayat sürer. Tüm bunların yanı sıra hayat pratiğinin yoğunluğu, üstlendiği üniversite hocalığı, milletvekilliği gibi seçkin görevler, Mehmet Akif'in toplumu farklı açılardan değerlendirmesine olanak sağlamıştır.

Akif'in şiir problematiğini, büyük oranda kendi devrinin aktüel belirler. Ne var ki Osmanlı'dan Türk toplumuna uzayan süreçte, pek çok meselenin çözümeden bugünlere intikal edişi, aynı konuların tekrarına yol açmıştır. Bu sorunlar, Doğu ve Batı arasında sıkışan toplumun aidiyeti, eğitim, aksayan sosyal yapı gibi hususlardır. Bahsedilen konuların günümüz sosyologlarını, kültür araştırmacılarını hatta siyaset bilimcilerini meşgul ettiği bir gerçektir. Bu temaları, 150 yıl öncesinde işleyen bir sanatçı olarak Mehmet Akif, geniş çevrelerin dikkatini çekmiştir. İlgiye mazhariyeti, aynı zamanda İstiklal Marşı Şairi vasfını taşımasıyla da alakalıdır. İstiklal Marşı her görüşten yurttaşın müşterek değeri olduğundan, bir sanatçı olarak Mehmet Akif'in Türk toplumunda ve edebiyatında müstesna bir yeri vardır. Dolayısıyla onun adıyla özdeşleşmiş *Safahat*'a da gösterilen teveccüh anlaşılabilir.

Mehmet Akif'in kültürünü, sanatını aksettirdiği bir edebî mecra olan *Safahat*, aynı zamanda güngörmüş bir Osmanlı vatandaşının hayat tecrübesinin ürünüdür. Bu bakımdan onu okumak, onun üzerine düşünmek, sadece edebiyata meraklı olanlar için değil; tarihî bir birikimden yararlanmak isteyenler için de verimli bir uğraştır.

İlk olarak, bir külliyyat hâlinde *Safahat*'ı ana hatları ile tanıtmak ve sonra "Safahat İkinci Kitap" üzerine kısa bir bilgilendirmede bulunmak yerinde olacaktır.

1. SAFAHAT HAKKINDA

Safahat sadece edebî yanıyla değil; sosyal meselelere eğilmesi, toplum psikolojisine ışık tutması ve yaşanan köklü buhranlara çözümler teklif etmesi hasebiyle de kıymet arz eder. *Safahat* âdeta sosyal bir veri havuzunun edebî suretidir. Sosyal ve siyasi yapı; savaşların, aydının ve toplumun ruh dünyasına olan yansımaları, toplumun değerlerinde görülen çözümler doğrudan izdüşümünü *Safahat*'ta bulur.

Safahat'ın edebî ve sosyolojik bir rezerv olarak irdelenmesi hâlinde, din ve toplum arasındaki münasebetin, kurumlardaki yıpranmanın, sosyal hareketliliğin ve değişimin somut bir şekilde şiirlerin izleğini oluşturduğu tespit edilebilir. *Safahat*, edebî kültürün ötesine geçerek kaynaklık eden eserlerdendir. Bu bakımından kayda değer bir özelliğe sahiptir. Sosyolojiyi besleyen edebî eserler arasında başta gelir. Nitekim kendisinin de bir inceleme nesnesi olarak ele alındığı, bu tarzdaki araştırma ürünlerinin yekûnu buna delalet eder. Bilhassa edebiyat ve toplum çerçevesindeki sosyolojik okumalara elverişli bir eser olduğundan sıkça konu edilmiştir. Yazılma

süreci, içerdiği kurmaca ve nesnel gerçeklikler, getirdiği sosyal eleştiri ve okura yönelttiği sorular ile *Safahat*, edebiyat sosyolojisi için de mümbit bir kaynaktır.

Farklı tarihlerde basılmış yedi kitabın birleştirilmesiyle meydana gelmiş hacimli eser, Akif'in tüm şiir ve manzumelerini içerir. Sanatçı evvela *Sıratı müstakim*'de çıkmış kırk dört şiirini toplar ve onları *Safahat* adıyla bastırır. *Safahat*'ın bu ilk bölümü (kitabı), müstakil biçimde 1911'de, ikinci kitap bir sene sonra, içinde on şiirin yer aldığı ve "Hakkın Sesleri" başlığını taşıyan üçüncü kitap ise 1913'te basılır. Dördüncü kitap olan "Fatih Kürsüsünde" tıpkı ikinci kitap gibi tek bir manzumedir. Basım yılı 1914'tür. Beşinci kitap "Hâtıralar"dır, 1917 tarihlidir; 10 şiirden oluşur. Tek bir şiirden oluşan altıncı kitap, "Asım" adıyla 1924'te basılır. Son kitap ise "Gölgeler"dir. 41 şiirden ibarettir. 1933'de Kahire'de bastırılmıştır (Ersoy, 2003: 54 – 55). Sanatçının damadı Ömer Rıza Doğrul, eski harflerle ayrı ayrı basılmış olan bu kitapları, sonradan yeni harflerle ve tek ciltte bir araya getirir. *Safahat*'ta yer alan tüm ürünler aruz vezniyle kaleme alınmıştır. Kitap toplam 108 şiiri ihtiva eder.

Çalışmamızın da konusu olan 1912 basımlı ikinci kitap, "Süleymaniye Kürsüsünde" başlığını taşır. Önce dokuz bölüm hâlinde tefrika edilmiş, 1003 mısralık uzun bir manzumedir. (Doğan, 2004: 28).

Kitapta sözün kendisine teslim edildiği vaiz dikkat çeker. Nitekim gözlemleri, tespitleri ve çıkışları ile manzumenin akışına, o, yön verir. Mehmet Akif'in manzumede konuştuğu bu kişinin gerçek bir şahsiyet olduğu belirtilir.* Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Akif" isimli monografi eserinde şunları söyler:

Şairin konuştuğu bu zat, gerçekten de İslam âleminin hemen hemen her yerini dolaşmış ve gördüklerine dikkat etmiş olan ve Akif'in arkadaşı bulunan Sibiryalı Abdürreşid İbrahim Efendi'dir. Japonya'ya İslamiyet'in girmesini temin eden, birçok Japon'un hidayete ermesine sebep olan ve orada vefat eden Abdürreşid İbrahim Efendi, burada anlattıklarını, daha önce, 620 sayfa tutan 'Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet' adlı kitabında ve Akif'le olan sohbetlerinde anlatmıştı. Kitabının 240 sayfalık ikinci cildini de 1913'te çıkaracaktır.

* Manzumede ki vaizin kimliği hakkında bilgi veren yayınlar mevcuttur. Buna göre ilgili kişinin isminin Abdürreşid İbrahim olduğu; 1857'de Sibirya'da doğup, 1944'te Tokyo'da vefat ettiği ve mezarının da orada bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Abdürreşid İbrahim, Türkistan'dan Pasifik coğrafyasına, İstanbul'dan Hint coğrafyasına dek pek çok yeri gezmiş bir seyyah, hoca, gazeteci/matbaacı ve Rusya'da yaşamış Türkleri de ilk kez temsil etmiş olan siyasetçidir. Gittiği ülkeleri dinî hassasiyetleri çerçevesinde gözlemlemiş, İslam beldelerinin vaziyetlerini sözlü ve yazılı olarak nakletmiştir. Trablusgarp'ın işgali üzerine cihat etmek için Büyük Sahra Çölü'nü geçerek oraya giden Abdürreşid İbrahim, Rusya'nın yaptığı işgali duyunca, bu kez Kuzey Afrika'dan kalkıp Sarıkamış'a gelir. Mısır'dan Kore'ye, Hicaz'dan Japonya'ya geniş bir coğrafyada dinî tebliğ gayesiyle gezer. Gittiği yerlerde Müslümanların acziyet ve cehalet içinde olduğunu belirttiği eserinde, Osmanlı'nın son dönemine dair sosyopolitik bir panorama çizer. Bu eser, kitaplaşmadan önce *Sırat-ı Müstakim*'de Mehmet Akif'in takdimiyle tefrika edilir. Konu hakkında şu yayınlara bakılabilir:

Düzdağ, M. Ertuğrul (1979). *Safahat Tetkikleri*, MED Yayınları, İstanbul.

Uzun, Mustafa İsmet (1988). "Abdürreşid İbrahim", s. 295 – 297, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. I, İstanbul.

Uzun, Mustafa İsmet (1989). "Âlem-i İslam", s. 361 – 362, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. II, İstanbul.

Karabiber, Nazım Kemal (2008). "Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim", s. 593 – 604, I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Karaca, Nesrin Tağızade (2008). "Süleymaniye Kürsüsü'nden Dünya Görüşü ve Varlık Tasarımı Olarak Yansıyan Uygarlık Anlayışı", s. 631 – 638, I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.

Akif, onun anlattıklarının bir özetini, canlı bir şekilde, bu eserinde halka mâl etmiş ve İslam dünyasının o günkü perişan halini herkese duyurmuştur (Düzdağ, 2002: 35).

Bu noktada, sanatçının Osmanlı'nın sosyolojisine yoğunlaştığı ve ayrıca bir ilim dalı olarak da sosyolojiden faydalanmak istediği belirtilmelidir. Mehmet Akif gerek toplum yapısının analizi gerekse fikirlerin tebliği için sosyolojinin önemli olduğu kanaatindedir. Ona göre halkın zaruretleri, yaşanan dönemin özellikleri bilinmelidir. Hitap edilecek kitlenin etüdü şarttır. Akif'in şiir problematiğinde bunlar da önemli yer tutar. Yazdıklarının çok okunmasının bir sebebi, içinde yaşadığı toplumu yakından tanimasıdır. Sosyal hayatı ve düzeni, eserinin merkezine yerleştiren sanatçının, "Müslüman cemaatine artık içtimaiyat lazım içtimaiyat" demesi, devrindeki sorunları işleyip, aydınların yüzünü sosyal ve kültürel yapıdaki değişime çevirmeye dair gayreti dikkat çeker. (Aksoy, 1991: 138). Bu konu hakkında yapılmış bir araştırmada, Mehmet Akif'in eserlerinde toplum yapısına, örgütlenme şekillerine, genel davranış kalıplarına; dahası tüm toplumun kodlarına dair veriler bulunduğu dikkat çekilir. Özellikle siyaset kurumuna ilgi duyan Akif'in, bu bağlamda, ilk olarak Osmanlı'ya eğildiği fakat ikinci yönelişinin daha kapsamlı olduğu ve tüm İslam dünyasını ele aldığı tespitinde bulunulur (Çağan, 2011: 178).

Mehmet Kaplan da bu tespiti perçinleyen görüşlere sahiptir. Ayrıca o, sanatçının, kendisinden önce kimsenin yapmadığı bir işi başardığını, mabede güncel hayatı soktuğunu kaydeder. Kaplan, bu yanıyla onun, "eski tip dindarlardan" ayrıldığına işaret eder. Eski tip dindarlar ahreti esas alırken, Akif, dünyaya ve topluma önem verir (Kaplan, 2003: 174).

Akif'in yaşadığı devirde bilim, politika, sanat, din gibi hayatın temel yapı taşları yeniden yorumlanır. Mehmet Akif üzerine yazdığı deneme-inceleme eserinde Karakoç, Akif'in şahsiyetinin meydana geldiği yıllarda, içeride ve dışarıda olanları özetler. Bir yandan Batı eliyle Osmanlı'nın "altın topraklarını" n paylaştığını, diğer yandan Mısır ulemasının İslâm'ın genel sistemine yeni bir yorum getirmeye uğraştığını; kısaca o dönemde hızlanan fikrî ve politik hareketliliği anlatır. *Safahat*'ı bir nevi toplum günlüğü gibi gören Karakoç, "Süleymaniye Kürsüsünde" manzumesinde, "cemiyette çarpışan ve er geç ona bir biçim verecek olan alternatif fikir ve görüşlerin tenkidi ve kurtuluş yolunun ifadesi" sunulmuştur diye düşünür (Karakoç, 2005: 43).

Edebiyattan matbuata, siyasetten topluma bilinen paradigmanın yerinden oynadığı bu dönem içinde Osmanlı parçalanır, tüm milletlerin dâhil olduğu bir dünya savaşı yaşanır; toplum ve hayat yeni koşullara göre şekillenir. O vakitlerde, siyasi ve sosyolojik çözülmeyi önlemek amacıyla Akif, çareyi çeşitli fikirlerde arar. Yaygın kanaate göre, o, çözümü İslamcılıkta bulmuştur.

Orhan Okay, "Süleymaniye Kürsüsünde" kitabını, Mehmet Akif'in İslamcılığı ile ilgili kılar. İslam beldeleri de göz önüne alınmak suretiyle şairinin ideolojisinin coğrafi çerçeveye dile getirildiği ilk kitap olduğunu söyler (Okay, 1998: 40). Diğer taraftan Yetiş (1992: 206), onun kendini cemiyetine adanmış bir iman adamı olduğunu ve yaptığının İslamcılık olmadığını; sadece samimi biçimde değerlerine sahip çıktığını ve bunun da İslamcılıkla karıştırıldığını dile getirir.

Safahat İkinci Kitap'ta, o dönemki Osmanlı toplumu oldukça canlı şekilde tasvir edilir. Kitabın toplumsal yapıyı çeşitli cepheleriyle ortaya koyan özelliği dikkat çeker. Aşağıda, şairin kendi fikir, tecrübe süzgecinden geçirerek aktardığı sahnelerin neler olduğuna, Mehmet Akif'in Osmanlı toplumuna bakışına temas edilecek ve manzumedeki büyük yer tutan belli bir İslam coğrafyası da incelemenin

dışında tutulmadan; sorunları, acıları ve istekleri ile yüz elli yıl öncesinin bazı hayat merkezlerine ait genel bir tablo ortaya konacaktır.

2. “SÜLEYMANİYE KÜRSÜSÜNDE”N BAKIŞ

“Süleymaniye Kürsüsünde”, Mehmet Akif’in, Osmanlı toplumu hatta kuşatıcı bir ifadeyle İslam’ın benimsendiği genel coğrafya hakkındaki gözlem ve kanaatlerini açıkladığı bir manzumedir. Manzumede, yükselen Batı’ya mukabil batan bir Doğu uygarlığı vardır. Hasımları karşısında ezilen İslam âleminin vaziyeti, sorunları bir bir sıralanır. Eserdeki ana izlek de bu yönde ilerler.

Çöküşe geçmiş Doğu’da artık neredeyse bozulmamış bir olgu kalmamıştır. Din, ilim, kurumlar, sosyal doku içler acısı bir hâldedir. Bu duruma düşen İslam coğrafyasında, Osmanlı imajının ne olduğu ve çözüme nasıl ulaşılacağı manzumenin asıl bahsettiği hususlardır. Akif kültür, inanç ve bilimde bozguna uğramış geniş kitlelerin hayatında, Osmanlı’daki millet ruhunun izini sürer. Ne var ki medeniyet anlayışı deforme olmuş, kavramlarını yitirmiş ve Batı’nın âdeta içten ele geçirdiği İslam beldeleri şairi derin düşüncelere sevk eder. Başta Osmanlı olmak üzere bütün bir Doğu, 19. yüzyılda sarsıcı bir Batı şoku yaşamıştır. Gelişen teknik, dünya koşullarındaki farklılaşma, Doğu’nun rol model anlayışından, hayat standartlarına kadar bir dizi algılayışı kökünden değiştirmiştir. İntikal eden değerlerin manası kavranamamış; millet, düzen, din gibi esaslı kavramlar ise olabildiğince dejenerasyona uğramıştır. Akif ahlaki düzeyini, kimlik bilincini korumakla kaybetmek arasında gidip gelen Müslümanlara, Osmanlı’nın penceresinden bakar. Gözlemleri nihayetinde ise hayıflanır, çünkü İslam âlemindeki ortak duyuş ve değerlendirilme ruhu, büyük ölçüde tahribata maruz kalmıştır. Manzume hakkındaki bu genel perspektifi çizdikten sonra, muhtevadaki ayrıntılara yoğunlaşmak yerinde olacaktır.

Eser, Akif’in Haliç etrafındaki gözlemleri ile başlar. Yeni Cami ve onun mimari güzellikleri, takip eden mısralarda dile getirilirken; Akif, onun hemen batısında yer alan Süleymaniye Cami’ne yüzünü çevirir. Bu mabedin taşıdığı anlama dair görüşlerini belirtir.

Heybetli, sağlam görünüşü ile etkileyici olan yapı, içindeki cemaatle de şairin ilgisini çeker. Caminin içindeki üç bin kişi, kürsüde konuşana dönmüş, onu dinlemektedir. Akif kürsüdekinin kim olduğunu bilmediğini söyler. Bu kişi ise konuşmasının başlangıcında kendisini şöyle takdim eder:

– Beni kürsüde görüp, va'zedecek sanmayınız;

Ulemâdan değilim, şeklime aldanmayınız!

Dînin ahkâmını zaten fukahânız söyler,

Anlatırlar size bir müşkiliniz varsa eğer.

Bana siz âlem-i İslâm’ı sorun, söyleyeyim;

Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim (Ersoy, 2003:145).

Güngörmüş bir kimse olduğu anlaşılan kişi, I. Meşrutiyet’ten evvel payitahta geldiğini ancak gördüklerinden ötürü geleceğe dair ümitsizliğe kapılarak Rusya’ya gittiğini belirtir.

Onun tasvirine göre İstanbul’da siyaset yozlaşmış, liyakatsizler makamları işgal eder olmuşlardır. Kışla, mektep, devlet daireleri vazifesini icra edememektedir. (Ersoy, 2003:146). Kamu görevi üstlenenler için ehliyet ve meziyet aranmamakta, bu da milletin menfaatine büyük zararlar vermektedir. Toplumda bazı kimseler, bu

olumsuz durumun farkındadır ancak onlar da böyle bir kitleye, böyle bir yönetimin yakıştığı kanaatini taşır. Halk yetersizliklere, iş bilmezliklere, tuhafliklara alışmış, yaşanılanlara kayıtsız biçimde hayatını sürdürmektedir. Asırların birikimiyle ortaya konan medeniyet değerlerinden, normlarından uzak düşmüş Osmanlı toplumu, manzumenin hemen başında genel karakteristiği ile okurlara sunulur.

Kürsüden İstanbul'daki vaziyeti bu şekilde aktaran vaizin, aklı başında gördüğü bir iki hocaya konuyu açtığına şahit oluruz. Onlar da memleket ahvalini düşünmenin büyüklük işi olduğunu, dini yaşayamamanın ise kendilerine kaygı vermediğini; zira hadiste belirtildiği üzere, bu dinin garip başlayıp garip gideceğini bildiklerini söylerler. Ümmetin havası kısmı böyle iken avamın içler acısı bir hâlde olması kaçınılmazdır. Vaiz, halkta gamsızlığın had safhaya vardığını, kimsenin bir işin başını ve sonunu düşünmediğini; dalgınlığın, gafletin insanların genel karakter özelliği haline dönüştüğünü; kısacası İstanbul'da gördüğü Osmanlı toplumunun ruhuna, yakında Fatıha okumak gerekeceğine inandığını bildirir.

İşte bu karamsar tablo, onu Rusya'ya gitmeye sevk etmiştir. Ne var ki Rusya'da da medeni milletlerin görmezden geldiği yoğun bir baskı yaşanmaktadır. Basın gelişmediğinden Osmanlı'da bu sıkıntıların doğru dürüst yansıması da olmamıştır. Burada getirilen eleştiri, basın kavramının taşıdığı anlamın, Osmanlılarca henüz idrak edilmediğidir. Vaiz basına kamuoyunun sesi olması bakımından değer biçer. Kendisi de bu işlerle yakından ilgilidir ancak Rusya'daki matbaası basılır. Can güvenliği endişesi ile Türkistan'a gider. Taşkent'e, Buhara'ya, Semerkant'a geçer. Buralarda da ilimsiz kalışın kara cehaletten dinsizliğe, fuhuştan taassuba ne gibi kötülükler yol açmış olduğunu gözlemler.

Çin, vaizin uğradığı bir başka duraktır. Çin'de ise dinin aslını bilmeyen insanlar, din diye atalarından gördüklerini yaşar. Esasen tüm İslam coğrafyasının yoğun bir cehalet batağı içinde olduğu vurgulanır. Asıl dikkat edilecek nokta, tahsil için kendi memleketlerinden uzaklara gönderilen gençlerin, şahsiyetlerini kaybederek dönmesidir. Millî benliklerini, dinî değerlerini kaybederek geri gelenler ne dünya ne de ahiret bilgisini doğru düzgün edinmiştir. Böylece okurların gözleri önüne serilen coğrafyanın çok ciddi bir eğitim sorunu olduğunun altı çizilir. Hoca yetersizliği, halkın taassubu ilk başta görülenlerdir; fakat bunların kökenindeki nedenin, eğitim politikaları olduğunun farkına varılmalıdır. Bilgisiz Müslümanların yahut cahil bırakılmış bu geniş dindaş toplumun, eğitim seferberliğine başlamadan hâlihazırdaki vaziyetten kurtulmasının yolu yoktur. Manzumeye göre mektepsiz filozoflar, ilimsiz hocalar ve öğretici vasfı olmayan okullar buralardaki geri kalmışlığın sebebidir.

Vaizin Çin'e dair söyledikleri arasında, ufak bir olay yahut hatıra gibi duran bir ayrıntı vardır ki aslında bu dikkat çekici ve bir o kadar da aydınlatıcıdır. Çin'den, dine dair olan yaklaşımı itibarıyla olumsuz biçimde bahseden vaizin, buralarda, Osmanlı'nın saygıyla anıldığını belirttiği görülür. Hatta bir Çinli kızın, sırf Osmanlı ile olan bağı nedeniyle vaizin hırkasına sarılıp, Sultan'ı sorması ve uzak bir diyar olmasa, Osmanlı topraklarına gitmeyi istediğini söylemesi, o dönemde dışarıda Osmanlı'ya gösterilen ilgi ve saygı hakkında fikir verir.

Vaiz Çin'in ardından, Japonya'dan söz açar ve oralarda erdemli insanların yaşadığını, hayatlarının İslamiyet'in emrettiği şekilde olduğunu, Japonların sadece şehadet getirmediğini ifade eder. Japonlar, Batı medeniyetinin unsurlarını sosyal normlarıyla filtrelemiş, kendilerine uyumlu hâle getirmiş ve "medeniyet namına" diye türlü "maskaralık"lara izin vermemiştir. Vaiz, Japon halkını çok beğenir. Burada İslamiyet'in parlayacağını, gerekli olanın, sadece Osmanlı'nın Japonya'ya

yönelecek ilgisi olduğunu söyler. İlgili kısımda Osmanlı'ya, toplum ve devlet olarak nasıl bir misyon biçildiği müşahede edilir.

Hint coğrafyası, vaizin Japonya'dan sonra uğradığı yerdir. Burada da kendisini yetiştirmiş insanlar vardır. Gençler İngiltere'de tahsil görmekte ve Hintliler geleceğe dair bu yolla yatırım yapmaktadır. İslam âleminin yaşadığı zillet esnasında Hintlilerin Osmanlı'ya duyduğu ümit, güven sağlayan bir Osmanlı imajının o dönem hâlen var olduğuna kanıttır. Devlet ve toplum kanatlarıyla Osmanlı'ya gösterilen teveccüh mühimdir. Çöküş esnasında dahi hâlen bir sigorta, bir kurtarıcı, bir umut olarak görülen Osmanlı'nın, geniş bir hinterlandta ne derece kuvvetli bir imaja sahip olduğu kayda geçmelidir.

Mehmet Akif, yukarıdan beri bahsedilen milletlerin ve coğrafyaların hayatında, Osmanlı toplumunun oynayacağı rolün farkındadır. Nitekim kendisi de bir vaazında, *“Yalnız, biz adam olaydık, onlar da buldukları memleketlerde daha âsude olurlardı; ecnebinin onlara karşı muamelesi iyileşirdi. İşte Rusya'dan gelenler, işte Hindistan'dan, Çin'den, Mağrib'ten gelenler... Hangisine isterseniz sorunuz, hepsi böyle söylüyorlar. Biçarelerin tabii oldukları ecnebi hükümetleri, kendilerine karşı, hep Osmanlı piyasasına bakarak muamelede bulunuyorlar.”* der (Ersoy: 2016: 192). Yine aynı yoldaki fikirlerini bizzat kendisi Süleymaniye Camii'nde vaaz ederken dile getirmiştir. Bir başka vaazında ise Osmanlı'nın önemini şöyle açıklar:

Dünyanın bütün Müslümanları selametlerini, necatlarını yıllardan beri müştak oldukları istiklallerini bizden bekliyorlar.

Yüzlerce milyon Müslümana nispetle, bizim bir avuç mesabesinde olan halkımızın ne ehemmiyeti vardır? demeyiniz; iyi biliniz ki bu bir avuç halkın bütün âlem-i İslâm'da pek büyük mevkii, pek büyük itibarı vardır (Ersoy, 2016: 260).

Doğu'yu sömürenler, yaratılış ve kabiliyet bakımından Müslümanlardan üstün değilken, yaşananlar hazindir. Doğu, çağdaş dünyanın gerisindedir. Bu geri kalmışlığının ağır maliyeti altında ezilir. Toplum kendini yenileyemediğinden kurumlar ve sosyal hayat köhnemiştir. Akif bundan ıstırap duyar. Osmanlı toplumunun dinamizme ihtiyacı vardır. Kültürel, siyasi, ekonomik bir dinamizm düzlüğe çıkmayı sağlayacaktır ancak şair, bu yolda bir irade göremez. Safahat İkinci Kitap, genel olarak İslam coğrafyasının panoramasıdır. Bahsedilen yerlerin çoğu henüz bir asır önce payitahta vergisini gönderen beldelerdir. Rus esaretine giren kimi Özbek kimi Tatar Müslümanlar esasen Osmanlı tebaasıdır fakat Hicaz'dan Orta Asya'ya sosyopolitik durum Osmanlı'nın aleyhine değişmiştir. Sanatçının dağılan bir siyasi bütünlüğü bir arada tutma çabası, saptadığı sorunların toplumsal dinamiklerle ilgisini kurması kayda değerdir. Bu yanı sıra *Safahat*, mühim bir sosyolojik rezervdir ve tarihî bir vechesi bulunur. Süleymaniye Kürsüsünde Manzumesinin bilhassa son kısımları, şairin sosyal gözlem ve analizlerinin yoğunluğuyla okuyucuları toplumsal yapı, devlet kademeleri, eğitim meselesi üzerine düşünmeye sevk eder. Bu kısımlar, özellikle bugünün aydınlarının 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki sosyal ve resmî doku hakkında bilgi ve fikir edinmesini sağlayacak hüküm ve yorumlarla doludur.

Manzumenin devamında, vaizin Hindistan dönüşünü hikâye ettiği müşahede edilir. Tam bu sırada, Kanun-i Esasi yürürlüğe girer. Ortalıkta, padişahın buna mecbur kılındığı, milletin istihramının artık tehlide dönüştüğü konuşulur. Vaiz, işittiklerinden dolayı, derhal İstanbul'a dönme kararı alır. Şehre geldiği vakit gördüğü manzara, ona şaşkınlık verir. Hürriyet geldi diye kimisi meydanlarda anlamsız nutuklar atmakta, hürriyetin manasını kavrasın diye öğrencilere okullar

tatil edilmekte; basın ise hürriyet var diye aklına geleni yazmaktadır. (Ersoy, 2003:161). Yaşanan galeyana mantık yitirilmiştir. Okunan gazete ve mecmualar, topluma ayrılık tohumları saçarken, İstanbul halkı borçlanarak Avrupa'ya akın etmektedir. Yurdu beğenmeyenler, alafranga hayatı benimseyenler bunun için Paris'e kaçar. Hürriyeti doğru yorumlayamayanlar ise yurttan kalan idrak sahiplerine hayatı zehir eder. Uzaklardan Müslümanlara umut ışığı gibi görünen İstanbul, sosyal hayatına nüfuz edildiğinde yürek burkar. Sanayi bitmiş, eğitim neredeyse iflas etmiş, ticaret zayıflamıştır. Beşeri ilişkiler deforme olmuştur. O dönemki basını tasvir eden kahraman, terbiyenin berhava olduğunu; vicdan hürriyeti kisvesiyle dinin toplum içinde aşağılandığını söyler. Söz konusu kısımlar, toplumdaki fikir ve muhakeme dengesizliğini açıklar mahiyettedir. Bu duruma çözüm bulması gereken yetkililer de etkisizdir. Nizam getirip hükmedecek yönetim zümreleri, tedbirsiz ve öngörüsüzdür. Akif onlara pek de üstü örtülü olmayan eleştirilerini yöneltirken, hükümetin ve ahalinin yoksunluk ve kargaşa içindeki vaziyeti, iç acıtan, dokunaklı bir toplum tablosu verir. Kısacası, memleketi bir arada tutan maddi ve manevi rabıtalara örselenmiştir.

Manzumenin kahramanı olan vaizin durumdan dertlenmesi beyhude değildir. "Süleymaniye Kürsüsünde" üzerine görüşlerini açıklayan Nurettin Topçu, (2013: 70) manzumenin bu denli eleştirel tonda olmasını makul karşılar ve şöyle söyler:

İkinci Safahat'ta teessürlerinden sıçrayan darbeleri buluyoruz.. Halkın geriliği, idarecilerin ahlaksızlığı, münevverlerin ihaneti, bu üçüzlü zillet ahlak müşidini dile getirmiştir. İsyanının tohumları birinci Safahat'a gömülen merhamet iradesinde idi. Şerre çevrilen ihtarı ve uyarma sesi ikinci Safahat'ta canlandı. Memleket tablosunun gerçek tasviri bu eserde tamamlandı.

Süleymaniye'nin eşiğinden hayata açılan bu kitapta, Meşrutiyet'i ilan eden devrin içtimai tahlilini yapan sanatkar, Montesquieu'yu düşündüren bedbin bir inkılâpçıdır. Şüphe neşterleriyle delik deşik edilmiş bir cemiyet tablosunun çirkin yüzü bu kitapta bir sefalet mahşerini andırmaktadır.

Eserde dikkat çeken bir husus da Meşrutiyet'le birlikte, insanların arasında kavmiyetçilik fikirlerinin kol gezmeye başladığının söylenmesidir. *Safahat*'ın pek çok yerinde vurgulanan, cemiyetin tefrikaya düşmesi tehlikesi, "Süleymaniye Kürsüsünde" manzumesinde de yer alır. Şair zaten Şark'ı yıkan unsurların tefrika, cehalet, ahlaksızlık ve miskinlik olduğunu şiirlerinde ve nesirlerinde defalarca kaydeder. Burada da vaiz Fas, Tunus, Cezayir, İran örneklerini vererek, toplumun birbirine düşmesiyle beraber, kalenin içten fethedildiği ikazında bulunur. Gelecek günlerin hiç de hayra alamet olmadığı kanaatindedir (Ersoy, 2003:163). Genel olarak dile getirmek gerekirse, "Süleymaniye Kürsüsünde" ısrarla vurgulanan üç dört konu, dikkat çeker. En başta eğitimsizlik olmak üzere, Batı hayranlığı, din aleyhtarlığı ve ırkçılık gerek Osmanlı'yı gerekse bütün bir İslam âlemini içten içe zehirlemiş ve kudretten düşürmüştür. Osmanlı'nın ya da kuşatıcı tasavvurla İslam topraklarının kalkınmasının önündeki en büyük engeller bunlardır. (Okay, 1998:62)

Vaiz, mevcut koşulları tasvir ettikten sonra, üzüntü içinde toplumu uyarır. Sözleri cemaate dokunur. Camide bir matem havası oluşur. Asırlarca hüküm sürmüş bir milletin, şimdi değerlerine sahip çıkamayacak bir hâle düşmek üzere oluşu, trajiktir. Manzumedeki duygusal yoğunluğun doruğuna, sona doğru ulaşılır. Bu kısımları yazarken, tıpkı kurgusal tabloda feryat eden cemaat gibi Mehmet Akif'in de hüznlenerek ağladığını nakleden Mithat Cemal, "Akif bana iki defa ağladığını söyledi: Bir bu çocuğu (Hasta şiirindeki verimli çocuk Ahmet) yazarken; bir de Süleymaniye Kürsüsünde inkıraz tasvir ederken" diyerek, manzumenin yazılışına dair bizzat kendi şahitliğine dayanan aydınlatıcı bir bilgi sunar (Cemal, 1986: 64).

Vaiz, düşmanları mevcut vaziyette caydırmanın, ordunun gücü olduğunu; ancak bu gidişle ordunun gücünün zayıflamasını da mukadder gördüğünü anlatır. Halkın içinden çıkan ordunun, halkın yaşadığı karışıklıktan etkileneceğini düşündüğünden; memleketteki durumun düzelmemesi hâlinde, kışlaların da karışacağını, askerinin de ahaliye döneceğini kaydeder. Ne kadar müşkülât yaşansa da istiklalin kadri bilinmelidir. Yoksa açlık ve çıplaklık gelecek, mabetler başka dinin eline geçecek, her türlü alçaklık ve aşağılama yaşanacaktır. Sözlerini, meselenin çözümüne getiren vaiz, sosyal bünyede bir yara olduğunu; aydınla halk tabakası arasında kopukluk bulunduğunu ve bunun giderilmesi gerektiğini söyler. Aydınların, Batı'nın körü körüne taklidini isteyip dinden uzaklaşma arzusu taşıdıklarını; halkın ise Batı'yı tamamen düşman bilip göreneklere sıkı sıkı bağlandığını bildirir. Görüş ayrılıkları arttıkça, kavgalar yaşanmaya başlanır. Sonunda halk, aydınlara duyduğu tepkiden dolayı, tüm bu fesadın, ilimden ve tahsilden kaynaklandığı zehabına kapılır. Kamuoyunun, ilmin aleyhindeki vaziyeti bundandır. Hâlbuki ilim, kendine saygı ve sükûnet ortamı arar. Vaizin ilim namına yapılanları eleştirdiği de olur. İlim, teoride boğulmak değildir. İlimin, sosyal fayda sağlayan pratiği olmalıdır. Edebiyatın da ilmin bir cüzü olduğundan hareketle, irşat ve telkin bakımından kullanılması gerektiğini hissas eder. Geçmiş dönemin edebiyat eserleri müstehcenlikle, fuzulî kelamla doludur. Tahsilsiz edipler, kalemini tahrip yolunda kullanır. Gördüğü manzara karşısında, bu tarzda yazan kimselerin reşit olanlarının hepsini sınır dışı etme arzusu taşıdığını belirtir. Hatta mümkün olsa, o çok eleştirdiği Rusya'dan, anlaşma yoluyla halkı aydınlatacak yazarlar ithal etmeyi düşünür. Milletinin muhtaçlık seviyesi ne yazık ki bu raddeye gelmiştir.

Aydınların öze değil, biçime odaklanma gafletine düşmeleri, dini tam manasıyla kavrayamamaları büyük bir sorundur. Hâlbuki din, dağdan aldığı kayayı yontup Tanrı diye tapanları, evladını çöle gömenleri makul ve medeni insanlara dönüştürmüştür. İslam'ın otuz yılda, otuz bin yıllık bir medeniyet hamlesi gerçekleştirdiğini söyleyen vaiz, bunu anlamayan aydınların ya dinden korktuklarını ya da ahmak olduklarını öne sürer. Avrupa'nın tamamının kâfir olduğunu varsayıp, Müslümanlığın Avrupa tarafından barbarlıkla eşdeğer kabul edileceği yanılgısına kapılmaları, aydınların bir türlü aşamadığı zihni handikabı olmuştur.

Süleymaniye Kürsüsünde, sosyal ve manevi bir krizi tasvir eder. Bir, iki asır önce, Osmanlı toplumunun yaşadığı bu kriz, sonunda, büyük bir çöküşle noktalanır. Krizin sebebi ise millî benliğin, müşterek hayatın zedelenmesidir. Dinden uzak bir zümre ve hurafeyi din sanan halk tabakaları karşı karşıya gelmiştir. (Öz, 2013: 150). İslam'ı özü itibarıyla kavrayamayan, dinini tam öğrenememiş büyük halk yığınları, başına her geleni kaderi kabul etmiş; bir süre sonra da hatalı bir tevekkül anlayışı gelişmiş ve akabinde duyarsızlık, sorumsuzluk artmıştır. Ne dinî ne dünyevi bilgiye dayanan hatalı yorumlayışlar, Osmanlı toplumunu, hatta tüm İslam âlemini hüsrana sürüklemiştir. Manzumede, Kanun-ı Esasi sonrası payitahtın genel atmosferi aktarılırken hürriyetin nasıl saptırılarak manasından çıkartıldığı tasvir edilir. Halktaki hatalı tevekkül ve kadercilik anlayış da belli bir elit kitle tarafından yanlış değerlendirilir. Dini bilmemekten kaynaklanan kuru kadercilik, cahil halkta genel bir tahakküm vasıtasına dönüşmüştür. Söz konusu elit kitle ise bu tahakkümü eleştireyim derken dine, insanların maneviyatına bühtanda bulunur. Toplumun iki kesiminde karşılıklı biçimde ağır ithamlar vardır. Halk, bu elit zümreyi dinsizlikle, kendi değerlerine yabancı kalmakla suçlar. Onlar ise halkı anlamadan ve inandığı değerleri irdelemeden, sathi ve incitici fikirler yürütür. Geri kalışın sebebinin dine bağlar. Manzumede bu çatışma, toplum katmanları arasındaki zihniyet sorununu ortaya koyar. Akif, bu sorunun gerçekten dinin öğrenilmesiyle ve genel bir eğitimle aşılabacağı kanaatindedir. Bunun yanı sıra devlet eliyle sorunların çözüme

ulaştırılmayışı da bir başka meseledir. Devlet tükeniş hâlinde olduğundan, resmî erkler, makamlar doğru düzgün işlemez. Liyakatsiz memurlar sosyal problemleri çözmeyi değil; kendi ikbalini hesaplar. Rütbelere, hakla değil iltimasla edinildiğinden, derde deva olması gerekenler, bencillik içindedir ve gününü kurtarmayı düşünür. Vurdumduymazlık devletin de büyük bir sorununa dönüşmüştür. Resmî yapıda bir çürüme yaşandığı aşikârdır. Olan biteni kadere yükleyip geleceğe dair ümitsizliğe kapılmak ise vaziyeti olduğundan daha da kötü bir hâle getirmiştir. Hem çalışmayıp hem karamsarlık içinde Allah'tan kurtuluş bekleyenler Akif'i öfkelenendirir. Amelsiz din, ilimsiz söz yaygınlaşmıştır. Atomdan bahsedilen bilgi çağında Osmanlı'nın ataleti, büyük kayıplara zemin hazırlar. Keşmekeş içindeki toplum kaçınılmaz biçimde kendi sonunu hazırlamaktadır. Akif, feraset sahibi vaizin ağzından toplumun nasıl disipline edileceğini özetler. İlme teşvik, İslam'ı tebliğ, toplumun farklı katmanlarını uzlaştırma ve öze dönüş lazımdır. Toplumun kalkınması için kolektif ruh bilinci gerekir. Burada da asıl vazife aydınlara düşer. Manzumeden varılacak bir yargı da aydınlar kadrosunun teşekkülüdür. Aydın kadronun, devletin ve toplumun çözülmesine mani olacak bir tedbirler silsilesi ortaya koyması icap eder. Akif'teki bu fikrin, ondan sonra gelen Necip Fazıl, Sezai Karakoç ve Nuri Pakdil gibi İslamcı ideoloji ile bağı kurulabilecek yazarlarda da tekrar edileceği belirtilmelidir. Dolayısıyla Mehmet Akif'in ifade ettikleri vasıtasıyla halefleri için bir fikir kulvarı açtığı söylenebilir.

Vaazının sonunda, gezdiği yerlerde, sıradan insanların ruh dünyasını; büyük insanların ise eserlerini tahlil ettiğini belirten vaiz; gördükleri karşısında geliştirdiği çözüm formülünü, şu mısralarla açıklar:

Sırr-ı terakkinizi siz,

Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmek hareket.

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesainize son sür'atini.

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız... (Ersoy, 2003:170).

Vaizin anlattıklarından çıkan bir sonuç, Müslümanların eğitimsizlikten kaynaklanan idrak yoksunluğu çektiği ve bütün İslam dünyasının da eş zamanlı biçimde çökmekte olduğudur. Batılılar çalışmaları ile büyük bir güç ediniyor, edindikleri gücün teknik, askerî, siyasi, ekonomik taraflarını kullanarak İslam coğrafyasını şekillendirmektedir. Manzumede nakledilen, baskı ve eziyet gören Müslüman nüfusun tutuk ve çaresiz hâli düşündürücüdür. Şu bir gerçektir ki cihanda hâkimiyet güce sağlanır. Fazıl Gökçek, Akif'in bu görüşü, ilk kez, "Süleymaniye Kürsüsünde" dile getirdiğini kaydederek, şu yargıya varır:

Allah'ın son dininin müntesipleri bulunan ve bundan dolayı Allah'ın evrene hâkim kıldığı bu ilâhî kanunu daha doğru anlamış olması gereken İslam dünyası ise görev ve sorumluluklarının bilincinde olmadığı için bugün içinde bulunduğu içler acısı duruma düşmüştür... Batı'nın 'mücadele'si, yeryüzünde üstünlüğün ancak kuvvetle sağlanabileceğini anlamış olmasından dolayıdır (Gökçek, 1995: 74).

Manzumenin sonunda vaiz, Osmanlı toplumuna bir yenilik aşısı yapılacaksa, bunun yine kendi köklerinden mühlhem olacağını savunur. Sözlerini, milletin kurtuluşu için Allah'a yakarıyla bitirir.

SONUÇ

Safahat İkinci Kitap, esasen bir çöküş sosyolojisini içerir. Toplumsal kurumları köhnemiş, beşeri münasebetleri arızalı bir Osmanlı'dan bahsedilir. Hemen hemen imdat bekleyen bir toplumun ve ibretlik bir genel panoramanın varlığı dikkat çeker. Toprak kayıpları yaşayan, ekonomisi zayıflamış, güçsüzlüğü aşıkâr hâle gelmiş Osmanlı pek de mübalağa içermeyen, gerçeğe yakın mısralarla gözler önüne serilir.

Mehmet Akif eserini bastırıldığında, esere konu olan I. Meşrutiyet'in üzerinden otuz altı sene geçmiştir. Şair, Kanun-i Esasi'nin ilanından üç yıl evvel doğduğu için o dönemi bilmesi mümkün değildir; ancak açıklandığı üzere Abdürreşit İbrahim Efendi'nin birinci elden şahitliği; ayrıca işittikleri ve tecrübesi, ona şiirinin kurgusu için yeterli bir gözlem imkânı oluşturmuş ve fikrî birikim sağlamıştır. Mamafih onun toplumsal dokuyu içten tanıması da bir avantajdır ve ifadelerine kuvvet kazandırır.

Akif'in eserini kaleme aldığı yılların Osmanlılık, Türkçülük gibi siyasi cereyanların hararetle tartışıldığı vakitler olduğu hatırlanırsa, onun mısralarında ideolojinin tuttuğu yer de anlaşılabilir. Toplumsal bütünlük dağılmak üzeredir. Çeşitli ideolojiler buna çare olarak sunulmaktadır. Deva diye sunulan kimi ideolojilerin ise toplumu bütünleştirmek yerine ayrıştırdığı pratikte ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı toplumu karşı karşıya kaldığı tehlikenin vahametini müdrik değildir. İnsanlar varlığına son verilmek istenen bir devletin halkı olduğunu kavrayamamıştır. Günübürlük çıkarıcılık, "adam sen de" anlayışı toplumu gittikçe daha da dibe çekmektedir. Yozlaşan siyaset, makamların ehline teslim edilmeyişi, toplumu ayakta tutması beklenen hayati önemi haiz kurumların içten içe çürümesi ve tüm bunlara mukabil, toplumda gözlemlenen genel kayıtsızlık hâli çok değil, yarım asırdan bile kısa bir süre zarfında, sosyal yapının topyekûn perişan vaziyete düşmesine yol açmıştır. Akif'in bu mısralarında sanatın ötesine geçen hakikat üstüne düşünmek icap eder. İlimin aydınlar eliyle ifsadi, toplumun aydınlara duyduğu tepkiden dolayı, anlayışsızca ilme karşı çıkması; fikir teatisi yerine dövüşe ve sövgüye dönüşen diyaloglar, toplumsal kargaşa hâli, içi boşalan kurumlar, atalar kültürüne dönüşerek asli hüviyetinden uzaklaşan din, dinî hayatın ve ahlakın zayıflamasıyla sökün eden hadiseler bundan yaklaşık iki asır önceki Osmanlı yaşantısının sosyolojik karakteristiğini verir. Tüm bunlara rağmen hidayet bekleyen Japonya, himmet bekleyen Hindistan, himaye bekleyen Çin gibi yerlerin payitahta, Osmanlı toplumuna kurtarıcı gözüyle bakması hazin, ibretimiz bir durumu yansıtır. Vaiz oralardaki insanların Osmanlı'dan nasıl medet beklediğini aktardıktan sonra, İstanbul'daki durumla karşılaştığında, derin bir hayal kırıklığı yaşamakta haksız değildir. Dağınık vaziyetteki İslam beldeleri ve kimisi kurtarılmayı bekleyen, kimisi İslam'a ve Osmanlı toplumuna imrenerek ve hasretle bakan Müslümanlar, sürekli yakınmakta ve gözlerini Osmanlı'dan gelecek inayete dikmektedir. Hâlbuki ümitlerini bağladıkları Osmanlı, yaşadıkları ve yaşananlara karşı sergilediği kayıtsızlığıyla kendi yıkılışının arifesindedir. Vurdumduymazlık, ilmin ihmali, aydın – halk kopukluğu her zaman yıkım getirmiştir. Vaiz, ilme önem vermekle beraber; ancak taklitten sakınarak, kendi kökleriyle barışık biçimde geliştirilecek bir anlayışın, sorunları aşmak için en uygun kurtuluş yolu olduğunu dile getirir. Kurtuluş, yakınmakla değil çalışmakla gelecektir. Bu, aslında Akif'in, neredeyse iki

asır öncesinden bugünün Türk toplumuna yaptığı bir uyarı ve yaşanması muhtemel krizler için teklif ettiği çözümdür.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Mustafa (1991). “Safahat’taki Bazı Kavramların Sosyolojik Tahlili”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Sosyoloji Konferansları*, s. 137 – 146.
- Cemal, Mithat (1986). *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çağan, Kenan (2011). “Mehmet Akif’te Toplum ya da Şiirle Sosyoloji”, *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, s. 157 – 184.
- Doğan, Âbide (2004). “Mehmet Âkif’in Süleymaniye Kürsüsünde Şiiri”, *arayışlar – İnsan Bilimleri Araştırmaları*, y. 6, S. 11, s. 27 – 40.
- Düzdağ, M. Ertuğrul (2002). *Mehmet Âkif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ersoy, Mehmed Âkif (2003). *Safahat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ersoy, Mehmed Âkif (2016). *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Ankara: DİB Yayınları.
- Gökçek, Fazıl (1995). *Mehmet Akif Ersoy’un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Kaplan, Mehmet (2003). “Süleymaniye Kürsüsünden (Bir Parça)”, *Şiir Tahlilleri I – Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabiber, Nazım Kemal (2008). “Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, 19-21 Kasım, s. 593 – 604.
- Karaca, Nesrin Tağızade (2008). “Süleymaniye Kürsüsü’nden Dünya Görüşü ve Varlık Tasarımı Olarak Yansıyan Uygarlık Anlayışı”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, 19-21 Kasım, s. 631 – 638.
- Karakoç, Sezai (2005). *Mehmed Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Okay, Orhan (1998). *Mehmed Âkif – Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öz, Satılmış (2013). “Mehmet Akif Ersoy’da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/30, s. 140 – 161.
- Topçu, Nurettin (2013). *Mehmed Akif*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uzun, Mustafa İsmet (1988). “Abdürreşid İbrahim”, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, s. 295 – 297
- Uzun, Mustafa İsmet (1989). “Âlem-i İslam”, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. II, s. 361 – 362.
- Yetiş, Kâzım (1992). *Mehmet Âkif’in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.